

STENHUGGEREN

MEDLEMSBLAD FOR JYSK STENKLUB

45. årgang nr. 3 September 2019 Total nr. 165

*Temmelig "forstenet" Alpaca set ved Janderup, vest for Varde.
Det må være derfra, man får den kendte og nyttige stenuld. Foto: Linda Lægdsmand.*

Stenhuggeren: Medlemsblad for Jysk Stenklub

Formand:

Ingemann Schnetler, Fuglebakken 14, Stevnstrup, 8870 Langå 8646 7282
i.schnetler@mail.dk

Medlem af bestyrelsen og redaktør

Søren Bo Andersen, Engdalsvej 65A, 3.tv. 8220 Brabrand 2625 1733
sba@geolsba.dk

Medlem af bestyrelsen og kasserer

Jytte Frederiksen, Myntevej 16, 8240 Risskov 8617 4697
jytte@dichmusik.dk

Medlem af bestyrelsen og turansvarlig

Linda Lægdsmand, Lyngevej 55, 8420 Knebel 8635 2740
lindakaj@gmail.com

Medlem af bestyrelsen og værkstedsansvarlig

Hans J. Mikkelsen, Kjærslund 18, 8260 Viby J 8629 5518/4054 3902
hansjmikkelsen@gmail.com

Medlem af bestyrelsen

Pia Kamuk Nielsen, Firkløvervej 103, 8464 Galten 3011 7956
pia@ana.au.dk

Medlem af bestyrelsen og webmaster

Phivos Brødsgaard, Søren Møllersgade 27A 2.tv., 8900 Randers 6070 5455
phivosb@gmail.com

Jysk Stenklub, Myntevej 16, 8240 Risskov: Bank reg.nr. 1551 1217380

Årskontingent i 2019: 150 kr. for enkeltpersoner, 200 kr. for par (kun et blad)

Årskontingent i 2020: 175 kr. for enkeltpersoner, 250 kr. for par (kun et blad)

Klubbens hjemmeside: <http://www.jyskstenklub.dk/> Webmaster Phivos Brødsgaard,

Webmaster: Phivos Brødsgaard

Medlemslisten: kan fås hos kassereren.

Klubblade fra andre klubber bedes sendt til formanden.

Fotos anvendt i dette blad er taget af *Arne Dich*, hvis ikke andet er nævnt

Indhold i dette nummer :

Side 3	Klubbens farvel til Henrik Sperling Jensen
Side 5	Farvevariationer i Baltisk Rav
Side 9	Lidt nyt om burmesisk rav
Side 10	Urzeithof - den største fossilsamling i Slesvig-Holsten
Side 13	Sangstrup og Sørensen
Side 15	...ikke af brød alene
Side 18	Sommerhustur til Höver
Side 22	Årets sidste klubtur i 2019
Side 23	Særudstillingen "Savhajer og havslanger på Mors"
Side 25	Spørg Stenhuggeren
Side 27	Kontingent/værksted
Bagsiden	Programsiden

Klubbens farvel til *Henrik Sperling Jensen.*

I pinsen i år døde Henrik, kun 58 år gammel. De seneste år var helbredsmæssigt vanskelige for ham. Derfor er det også et stykke tid siden, vi har set ham til klubmøder, hvor han ellers var en trofast deltager og skattet gæst.

Jysk Stenklub var som et andet hjem for Henrik. Han nød at høre foredragene og at tale med de øvrige klubmedlemmer. Han havde næsten altid spørgsmål eller kommentarer til foredragsholderne, ligesom han selv var meget generøs med at besvare andre menneskers spørgsmål og ”spørgesten”. Henrik havde gennem mere end 40

år samlet en mængde viden om danske og udenlandske fossiler fra mange geologiske tidsperioder. Det nød vi godt af i mange år i klubben, og det bidrog han med til det sidste i stort omfang på ”de sociale medier”, især i Facebooks gruppe ”Fossiler på Facebook” og i ”Fugle og Natur”. Allerede i 1990 og -91 deltog han i de såkaldte ”tirsdagsaftener”, hvor undertegnede og han arrangerede fossilkurser for andre af klubbens interesserede. Bl.a. udførtes et fotoprojekt, hvis mål var at fotografere og distribuere fotografier af fossiler fra Danmarks Kridt og Danien. Meget blev fotograferet på film, men nu kan man jo se, at projektet var lidt for tidligt ude. Digitalfoto og internet har ændret meget.

Henrik deltog også flittigt i andre af klubbens arrangementer, bl.a. stenmesserne. Han bidrog med fossilbestemmelse ved messerne i bl.a. Vejlbj-Risskov Hallen, i Ridehuset og ikke mindst i de senere år ved Hasselagermesserne. Henrik var ”god til børn”. Som det elskelige menneske han var, fik børn umiddelbart tillid til ham, og han forstod at forklare og levendegøre fortidens liv for børnene. Det skulle ikke undre, om nogle af dem har fortsat interessen efter samtaler med Henrik. Henriks klubbidrag omfatter også adskillige velillustrerede artikler

over bl.a. egne fund og –samlinger i vores klubblad, Stenhuggeren (efter denne nekrolog bringes en liste over Henriks artikler).

Henrik havde privat en omfattende all-round samling, der afspejlede hans brede interesse for alle fossilgrupper. Undervejs i forløbet havde han i perioder specialiseret sig i moler-fossiler især insekter fra Ertebølle og på det seneste ravinsekter - også fra rav ældre end det baltiske rav.

Klubben kommer til at savne dig Henrik for al din indsats gennem tiderne, og vi kommer til at savne dig som den fine og imødekommende ven, du også var.

Tak for det hele – vi skal nok huske dig.

Henriks artikler i Stenhuggeren:

2012, nr. 3 side 22-25: Fossiler på stranden ved Aarhus.

2013, nr. 1 side 4-9: Krabbelagene ved Sangstrup Klint – med en krabbefauna fra Nedre Danien.

2013, nr. 3 side 16-23: Mallorcas geologi og fossiler.

2014, nr. 2 side 20-24: Link til Anholt-Skifer og Katholmblokke.

2014, nr. 3 side 15-20: Gram fossiler – mine egne og andres.

2014, nr. 4 side 18-24: Fossilerne ved Ertebølle Klint.

2016, nr. 1 side 15-18: Boganmeldelse – Krebse und Krabben aus Norddeutschen Geschieben – af Stefan Polkowsky.

2019, nr. 2 side 17-21: Lidt om Burmit (rav fra Burma) og Dominikansk rav – og hvad de indeholder af insekter.

Øvrige aktiviteter:

Studiekredse, ”tirsdagsaftener”, 2 sæsoner i 1990 og -91.

Udstilling om fossile kiselsvampe og andet på Åby Bibliotek, i 1990’erne.

Henriks medvirken i Geologiens Dag, 2014 – Ertebølle Klint, se Stenhuggeren 2014, nr. 4 side 17.

Henriks plancher på nettet: se Stenhuggeren 2017, nr. 3 side 30.

Henriks ”Sangstrup-krabber” og ”Molerinsekter”: www.danske-fossiler.dk/HSJ/index.html

/Søren Bo Andersen (anvendte fotos: (1) Helle Ovesen, 2019; (2) Arne Dich, 2017).

Farvevariationer i Baltisk Rav

Af Bente Nielsen.

Langt de fleste mennesker forbinder rav med noget, der er cognac-/ honning-farvet - altså i det hele taget noget gult. Men faktisk er det kun 40% af det samlede rav, der har denne farve.

Meget af det rav, vi køber hos guld- eller sølvsmede her i landet, er ofte varmebehandlet, således at det netop får denne for de fleste mennesker så foretrukne farve. At en opvarmning har fundet sted, kan man se på de såkaldte "sol-flager", der i virkeligheden er bristede bobler.

Men, som sagt, har rav masser af andre farver og variationer. Lad mig begynde med de sjældnere.

Hvidt rav

Denne sjældne farve er et resultat af et meget stort indhold af tætliggende, fine mikroskopiske bobler. Størrelsen af disse bobler kan variere fra 0,0008 til 0,002 mm. - helt op til 900,000 pr. mm². Derfor er hvidt rav således lettere end vand.

I Renæssancen blev det regnet for lige så meget værd som guld, og sli- bestøv derfra blev anset som et helbredsmiddel.

I løbet af tiden aftager den flotte hvide farve dog og får en gullig nuance.

Rødt rav

- er ikke en naturlig farve. Den kan opstå på 2 måder. Dels ved opvarmning, dels ved aldring.

I sidste tilfælde bliver der med tiden dannet en ydre (rød) skorpe - noget man

også ser ved jordfundet rav. Denne skorpe kan slibes væk, og så vil man opdage, at den "normale" farve gemmer sig bagved.

Opvarmning kan f.eks. afsløres, hvis der forekommer indeslutninger (som insekter og planter). Disse kommer i så fald til at se helt forkullede ud. Det skal dog lige indføres, at der faktisk nogle steder findes "ægte" rødt rav - f.eks. i Mexico. Dette er dog opstået som følge af vulkansk aktivitet.

Brunt/sort rav

Farven her skyldes et stort indhold af planterester. Dette kan observeres ved slibning i hånden ved tilstedeværelsen af planterester bliver stregfarven gul, i modsætning til den "normale" hvide farve.

Rent erfaringsmæssigt er sådant rav noget ustabil og kan let knække ved slibning, sikkert hvis stykket ikke er helt gennemsivet af harpiks.

Blåt rav

Denne farve er meget sjælden - og derfor også kostbar. Man mener, at denne farve opstår ved lysspredning over de bittesmå bobler, men dette er ikke helt afklaret. Ofte findes der "hvide områder" i dette rav.

Hvis man gerne vil se VIRKELIG blåt rav, skal man til den Dominikanske Republik, hvor man kan finde ravstykker, der lyser i en fantastisk, dyb, blå farve - vel at mærke i UV-lys, altså fluorescens. Dette fænomen kan dog ikke observeres ved almindeligt dagslys.

Grønt rav

Ved indhold af humus og planterester kan rav få et grønligt skær, og ligesom ved blåt rav optræder der hvide områder. Farven kan ligeledes genereres ved opvarmning. I det hele taget kan man ved opvarmning i en såkaldt autoklave styre, hvilke farver man nu måtte ønske.

Nogle typer af Dominikansk rav kan også lyse grønt ved UV-lys.

Klart/gennemsigtigt rav

- kommer i stand ved fravær af fugtighed og dannelse uden på træstammen. Det er netop i dette rav, at vi finder indeslutningerne af insekter og planter. Som indledningsvis nævnt findes der herudover et utal af varianter. Kun fantasien sætter grænser.

Se bare billedet...

Efterskrift

Desværre er rav ikke en stabil substans. Med tiden forandres det - bliver mørkt, og endnu værre, får krakeleringer. Noget, man i begyndelsen kun kan observere i mikroskopet. Senere kan denne krakelering langsomt bevæge sig indad, for til sidst at nå en evt. indeslutning og således ødelægge den. Dette er et mareridt for enhver samler!

Aldringsprocesserne synes at gå hurtigere ved uhensigtsmæssig opbevaring: såsom udsættelse for solens UV-stråler og tørre rum. Så hvis du har et ravsmykke, så læg det helst et mørkt sted og evt. i en lynlås-pose, hvor der er mindst muligt luft/ilt.

Desværre er der hidtil ingen, der til bunds kender hemmeligheden bag denne proces, så man forsøger sig, med mere eller mindre held, med diverse konserveringsmetoder: indstøbning, lakering og lign. Hvis man ikke har disse muligheder, er lynlås-posen ikke helt af vejen.

Men er det ikke mærkeligt at tænke på, at rav, der er flere millioner år gammelt, i det øjeblik, vi tager det op i hånden, allerede begynder sit forfald?

NB. Billederne er velvilligt udlånt fra bogen "*Alles über Bernstein*" af Carsten Grohn, Wachholz Verlag, 2013.

-o-O-o-

Klubbens stand ved åbent hus hos flintsmeden juli 2019

Lidt nyt om burmesisk rav – fra nettet

Fra Chinese Academy of Sciences. Viderebragt her af Søren Bo Andersen.

Rav fra det nordlige Burma. Indeholder insekter, men mærkværdigvis også havbænkebidere og små havsnegle samt skallen af en lille ammonit.

Dette meget specielle stykke indeholder marine dyr: havbænkebidere som lever i vandkanten på strande samt sneglehuse og skallen af en lille ammonit, som man har gennemlyst og kan bestemme til slægten *Puzosia*. Ammonitten kan aldersdatere ravet til Kridttid, Sen Albien-Tidlig Cenomanien, 99 millioner år. Sammenblandingen af landinsekter og havdyr er gådefuld i et stykke rav. En mulig forklaring er dog, at de ravnende, harpiksproducerende træer i sin tid stod nær en kyst. Harpiksen flød ud af træet, og på sædvanlig måde blev insekter fanget i den klæbrige masse, som så må være dryppet ned fra træet, ned på stranden, hvor havbænkebidderne levede og hvor tomme skaller af marine snegle og ammonitten var skyllet op. Disse blev dernæst blandet ind i harpiksen, som efterfølgende omdannedes til det faste rav. En sjælden foreteelse at få blandet disse miljøer i et lille stykke rav på kun 6 gram – men her 99 millioner år senere er det jo en god historie.

Urzeithof – den største fossilsamling i Slesvig-Holsten

Af Arne Dich.

I juni åbnede Urzeithof i Stolpe i bygningerne på en tidligere ”Kräuterpark” (urtepark) hvor der endnu tidligere har været et istidsmuseum. Her finder man nu en overdådighed af fossiler, mineraler, sten, stenalderfund og nutidige præparerede dyr, og målet er at give besøgende børn og voksne en oplevelse af planetens fortid og livets udvikling.

Få dage efter åbningen besøgte Jytte og jeg stedet. Mødet med Fossilsamlingen var overvældende. De fine overskuelige og velbelyste glasmontrer indeholdt det ene flotte eksemplar efter det andet med tydelige og fyldestgørende etiketter. Samlingen var ordnet kronologisk, startende med 3.430.000.000 år gamle stromatolitter, videre igennem Kambrium o.s.v. indtil vi nåede Nutiden med f.eks. kildekalk. Og til sidst et enkelt skab med sten relaterende til meteoritfald - selvfølgelig.

Urzeithof blev grundlagt for en halv snes år siden af Katrin Mohr der siden sin barndom havde samlet fossiler. Hun oprettede på et loft i en lade sit museum med fossiler, dino-knogler, mineraler etc. - men det blev for trangt og nu er Urzeithof altså flyttet fra 300 til 1000 kvadratmeter. Samtidig har Frank Rudolph sluttet sig til med sin fossilsamling. Frank Rudolph er kendt for sine mere end 20 bøger om bl.a. fossiler, strandsten og palæontologi. En stor gruppe af mennesker, ikke mindst fra samlerkredse omkring Kiel, har hjulpet til med flytning, indretning og ikke mindst flotte fund. På væggen i forhallen er der en stor plade med navne på 117 sponsorer og symboler på hvad de har bidraget med.

Det er forklaringen på, at vi midt i Kridttiden flere gange mødte navnet på en mangeårig ven af Jysk Stenklub, Klaus Vöge, både ved en kæmpe stor svamp og ved en art akvarium med svampe, der efter ide fra Klaus havde fået en let flimrende blå belysning, der gav fornemmelsen af havbund. Klaus døde desværre før åbningen af Urzeithof.

Den velforsynede cafe var en yderligere overraskelse. Hvert bord bestod af en glasplade der dækkede over en skuffe med en samling præparerede nutidige dyr og planter. Søpindsvin, nødder, *Xenophora* (snegle der dækker sig med lånte skaller og sten), fisk, søliljer, krebsdyr o.s.v. Og i skabe langs væggene var der f.eks. underskønne koraller. Og på vægge hang der hoveder af kron- dyr og elsdyr. Der var udstoppede ildere og småfugle. Jeg kan blive ved, der kunne skrives meget mere om Urzeithof.

Kaffen og en dejlig kage blev nydt i gården under et udhæng smukt dækket af vin.

Urzeithof i Stolpe ligger i luftlinje 20 km syd for Kiel og 20 km øst for Neumünster.

Hjemmesiden hedder www.urzeithof.de.

Åbent onsdag-søndag 14-18 her i sommer.

TURREFERATER

Turreferat, april

Sangstrup og Sørensen

Af Jytte Frederiksen

Det var blevet godt og vel forår da Jysk Stenklubs første tur fandt sted. Vejr-meldingen var ikke den bedste, men på lykkeligste vis var arrangementet tænkt til at foregå under tag den første del af dagen. En stor flok troppede op ude hos Vibeke og Peter Sørensen, som bød på husly med kaffe og kage. Dertil en formidabel samling af flintfossiler fra Sangstrup Klint. Tak for invitationen til Vibeke og Peter.

Peter har på sine mange, mange ture langs klinten bøjet sig rigtig mange gange efter en flinteknold der har fanget hans øjne. I modsætning til så mange bylevende samlere har han pladsen til at beholde det hele. Stalden er tom, så her er søpindsvinene og glassvampene og bandede flintstykker og en hel masse andet godt lagt frem i geledder og mønstre. Man fornemmer en stor glæde ved naturens mangfoldighed og skønhed. Det var et dejligt syn.

Mange kopper kaffe og gode stykker kringle blev nydt i laden, hvor Vibeke havde dækket op til os alle. Det var en rigtig god start på turen ned til stranden. Som timerne gik klarede det op, og vi endte såmænd med at sidde i blæst og solskin og gennemgå fundene fra turen langs klinten på de enorme flintvolde.

Der skal tålmodighed til hvis man skal fravrister bunkerne deres skatte, men mange af deltagerne havde heldet med sig. Andre nød synet af den imponerende klint som her fra Hjembæk måske tager sig allerbedst ud.

Peter Sørensen har skrevet to bøger om klinterne og havet ved Norddjursland:

Peter Sørensen, 2016: Forlis og Strandinger fra de sidste 300 år ved Djurslands klinte. Forlaget Kabrius.dk.

Peter Sørensen, 2018: Fra urtid til nutid ved Djurslands kalkklinter. Kan bestilles direkte fra Peter Sørensen eller gennem boghandel.

-o-O-o-

Klubmødet i april 2019.

Klubmedlemmer og foredragsholderne ser dagens emner

...ikke af brød alene

Referat af sommerturen til Blokhus Skulpturpark i Hune, 30.juni.

Af Jytte Frederiksen.

Den årlige sommertur med Linda gik i år nordpå til Skulpturpark Blokhus i Hune, som mange af os ikke havde hørt om før - det havde Hans's GPS heller ikke, for den afleverede os ved indgangen til Ane Justs berømte have, der lever i bedste velgående selvom skaberen af den døde for år tilbage. Med behændighed og manges gode råd blev der hurtigt rettet op på misforståelsen, og vi blev forenet med de selvkørende fra nær og fjern.

Parken i Hune. H.C. Andersen går under jorden – en del af et tema fra et tidligere år.

Sommerturen adskiller sig jo fra andre ture i Jysk Stenklub ved, at vi samlet spiser med kniv og gaffel. Men forinden blev der tid til en orienterende rundgang mellem sandskulpturerne. Ejendomsinvestor John Andersen, som ejer haven, har igennem flere år hentet kunstnere fra hele verden. På stedet skaber de skulpturer i sand, fiberbeton og træ. Kontrakten lyder på at skulpturerne forbliver i parken, mens kunstnerne får alle udgifter betalt. De vilkår

byder man selvsagt ikke store verdensberømte kunstnere, men mindre kan bestemt også skabe værker, der glæder, forskønner og taler til fantasien. I alt 20 skulptører har bidraget i år, og vi beundrede deres mange frembringelser.

Tv. en af de "varige" træskulpturer.

Th. En sandskulptur, som ikke holder længe.

Indendøre kunne man glæde sig over skulpturer og billeder. Bl.a. af Uffe og Kirsten Gitz-Johansens. Og butikken ved receptionen var fuld af dejlige skulpturer, glasarbejder og meget andet godt. Restauranten skal roses for at have lavet lofter og vægge i materialer, der tillod samtale over bordet uden en hånd bag øret og mundaflæsning slået til.

Og så var der maden. I stedet for den sædvanlige køfremkaldende "lit de parade" med et utal af salatvarianter, havde man her gjort det overskueligt ved hjælp af runde borde: fisk, koldt kød, varmt kød og salater anbragt hver for sig. Som en overraskelse for flere var der så også en langvæg med kager, fromager og is.

Fleere steder i det danske sommerland forvandler danske og udenlandske bil-

ledkunstnere tonsvis af gyldent sand til store smukke skulpturer. I Søndervig sker det for 17. år i træk. I Hune har man i Skulpturpark Blokhus taget traditionen op. Årets tema ”De vilde vikinger” har resulteret i ti store imponerende sandskulpturer, der vil forsvinde igen, når efterårets regn og rusk sætter ind. Til den tid vil kun de fiberbetonskulpturer, som et par af sandmestrene også har produceret, stå tilbage. Sammen med tidligere års produktioner af træ- og fiberbetonskulpturer indgår de i en skøn blomstrende park få hundrede meter fra det Vesterhav, som hen på eftermiddagen med et pludseligt temperaturfald fordrev badegæster fra stranden og fik skulpturparkens gæster til at trække indenfor. Alvoren, forandringer til det værre ligger hele tiden lige under overfladen helt derude, hvor landet slutter. En der har set ugenomtænkt byggeri slidt ned af almindeligt publikums brug måtte glæde sig over det fiffige arrangement, der forhindrede os i at slæbe sand med ind i bygningen.

Tak for endnu en dag i godt selskab - og tak til Linda (her i blå) for en dejlig tur.

Turreferat:

Sommertur til Höver...12.-14.juli.

Af Ragna og Alex Brødsgaard

Fredag

Det var ikke ligefrem Grundtvig og 'Morgenstund har guld i mund', der var min første tanke, da Ragna vækkede mig kl. 4.30 denne fredag morgen, ej heller at fortsætte med James Joyce's 'Finnegans Wake'! -Men hvad gør man ikke, for at være deltager i Lindas ture...

Planen var afgang fra PS Biler kl. 8. Der havde på forhånd været lidt bøvl for Linda med hensyn til billeje, alle minibusser var udlejet...men i sidste øjeblik, p.g.a. afbud, endte det alligevel med, at vi fik en enkelt bus + en personbil.

Alle mødte veltrimmede op til afgang, vejret var overskyet og lidt lummert. Niels blev samlet op undervejs. Første stop og et morgenrundstykke lige før grænsen. Det gik lidt langsomt ned ad autobahnen, megen trafik, vejarbejde og stau..stau... Men humøret var godt og forventninger om gode fund i Höver overdøvede alt andet. Omkring kl. 16 ankom vi til velkendte hotel Sehnder Hof, et udmærket bosted trods 'kun' 3 stjerner. Aftensmaden bestilt i forvejen på den lokale græske restaurant 'Zeus', der tilbyder et varieret menukort og humørfyldte tjenere. Aftenen sluttede, som altid på Lindas ture, med hygsom snak på et værelse.

Lørdag

Efter et udmærket morgenbord og smurt madpakke, kørte vi, sådan nogenlunde, morgenfriske, kl. 9 mod Holcim Zementwerk i Höver. Et par medarbejdere ventede på os plus 50-60 andre fossilinteresserede. Efter et kig i forhallen, hvor der er udstillet et rigt udbud af fundmuligheder, fortsatte vi, i kortege-kørsel, mod graven. Vejrudsigten truede, så ikke lovente ud, ca. 80% risiko for regn...den snød, heldigvis fuldstændig fejl, vi fik faktisk ikke en dråbe!

Den samlede ekspedition rede til aktion.

Hvor skal man nu lede?

Kridtet i graven anvendes til cementfremstilling, og alderen er ca. 72,1-83,6 millioner år, perioden Nedre (Tidlig) Campanien. For dem, der ser Höver for første gang, kan størrelsen godt virke overvældende, 'hvor skal man nu begynde?', en lille ledetråd fik vi dog af 'guiderne'. De næste fem timer gik alt for hurtigt, pludselig nærmede kl. 15 sig og dermed tid til tilbagetrav.

Der blev fundet en del søpindsvin, koraller, svampe, brachiopoder m.m. Kort kan nævnes: *Parasmilia*, (koral), *Coeloptychium agaricoides*, (solsvamp), *Lepidospongia fragilis*, *Tremabolites megastoma*, *Chonella tenuis*, *Aulosoma radiceformis*, (alle svampe). Muslingen *Spondylus dutempleanus*. Belemnitter, brachiopoder, kalkrørsorme og søpindsvin bl.a. *Micraster*, *Offaster*, *Galeola*, og *Echinocorys*, alle i mere eller mindre god stand. Nævnes skal også Lindas mm-store søl-jehovede og Kajs flotte store svamp *Chonella*?

*Stor enkeltkoral,
Coelomsmilia.*

Fundene beundres.

Efter omklædning, som denne gang var hurtigt overstået, næsten ikke til at se, vi havde været i en kridtgrav hele dagen, fortsatte vi gennem smukt landskab tilbage mod bostedet. Sehnder, en lille by med 24.000 indbyggere, i den tyske delstat Niedersachsen. Indtil 1981 var byen hjemsted for omfattende minedrift, fremstillede kaligødning. Sporene derefter fylder endnu godt i landskabet.

Vejret artede sig, så der blev disket op med 'sten på bordet' uden for hotellet. Der blev beundret, kigget, sat navne på...og lidt godt til mave og hals. Jeannette havde, hjemmefra, bagt nogle skønne kager.

Efter et lille hvil, bad m.m. spiste vi igen på den græske, gik en lille aftentur og sluttede med hygge og snak på værelset.

Søndag

Efter udmærket morgenmad og pakning af bilen forlod vi Sehnder Hof. Stedet kan absolut anbefales, eneste minus er hotellets kolomægtige hovedpuder. Udmærket, hvis man skal sidde...men sove! Flere havde problemer, så håndklæder, trøjer og andet blev løsningen. Altså medbring egen hovedpude! Turen op gennem Tyskland gik glat og problemløst med korte stop og tisse-/rygepauser.

Der blev tid til at besøge Eiszeit Haus nær Flensburg. En tidligere hestestald, der rummer en flot samling af fossileførende blokke, især omfattende samling af Sternberger Gestein (fra Oligocæn). Ligeså imponerende samling fra Silur, opdagede her fossiler jeg ikke selv har i min samling. Museet er gratis...men man har lov til at spendere en skilling! Absolut et besøg værd.

Museumsbesøg, monterne studeres.

Ligeså tid til grænsebutiksbesøg ved Duborg/Poetzsch, lidt handel og så de traditionelle pølser. Her kan varmt anbefales den lille bod på Poetzsch-siden – økologiske Carry Wurst, kartoffelbåde og sodavand. Stop ved grænsen, hvor 'myndighedspersonen' forespurgte, om der var noget at berette, hvortil Kaj prompte meddelte, at 'det var banditter hele bundtet' – KØR med en håndbevægelse!!

Niels hilste af undervejs, og vi ankom til PS-Biler ca. 16.30. Hjertelig afsked og stor tak til Linda for altid vel planlagte ture, tak til Hans og Kaj for sikker kørsel og tak til Jeannette, Lone, Pia, Jep, Niels, Arne og Jytte for dejligt samvær og godt humør.

P.S. Jeg fandt en belemnit med nogle mm-små underlige gevækster, har vist dem til Henrik/Jan på Molermuseet....desværre havde de heller ikke nogle bud...

(Redaktøren bemærker: Prøv ”Spørg Stenhuggeren”).

TURANNONCE

Årets sidste klubtur i 2019
søndag den 20.10.

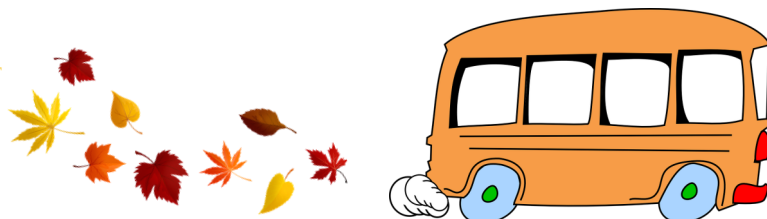
Vi skal igen køre nordpå til en tidligere besøgt
grusgrav i Thy og en tidligere besøgt kalkgrav
syd for Limfjorden.

Vil du med, så ring 5051 0055 eller
mail: lindakaj@gmail.com

Afgang kl. 08 fra PS biler, Søren Frichs Vej 47 i
Aarhus.

Turpris ca. 325 kr.

Betaling: reg. nr 2690 konto: 8890 653 554 –
husk reference.

Udstilling – du kan nå det endnu, inden 31. oktober. Særudstillingen "Savhajer og havslanger på Mors" åbnede 15. april 2019 på Fossil- og Molermuseet.

Materiale fra Molermuseet.

Tænder fra Sundbylaget. Foto: Molermuseet.

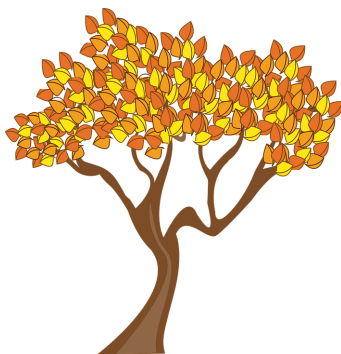
Et nyopdaget og meget fossilrigt lag udgør bunden af moleret ved Sundby (Mors). Sundbylaget blev fundet af Henrik Madsen i midten af februar 2016 og der blev i løbet af foråret hjemtaget cirka 650 kg materiale, som herefter er findelt og gennemtørret. Det tørrede materiale opslættes efterfølgende i vand. Når de sigtede prøver er tørre, er de klar til at blive analyseret, så fossilerne kan indsamles og grovsorteres. Denne proces foregår under en stereolup med 10x forstørrelse og en god lyskilde.

Der er fundet flere tusinde hajtænder i størrelser fra 1,0 mm til 3,5 cm i længden, men få af tænderne er komplette. Mange af de mindste hajtænder er blot 1 – 5 mm lange, men er så afgjort videnskabeligt interessante. Der er identificeret 10 arter, blandt disse små tænder, som ikke kendes fra molerlagene, samt tænder tilhørende ordnerne med savhajer og rokker er også fundet. Disse grupper er heller ikke tidligere kendt fra moleret. Koprolitter (forstenede ekskrementer) fra hajerne udgør de talrigeste fossiler i Sundbylaget, men også større antal af benfisketænder er fundet sammen med fine knogler og ryghvirvler fra benfisk.

I sjældne tilfælde blev ryghvirvler fra den havlevende slange, med slægtsnavnet *Phaleopsis* fundet. De fleste af de fund der er gjort er ikke komplette hvirvler, men disse er alligevel lette at genkende. Hvirvler på slanger er meget ka-

rakteristiske med et rundt halvkugleled i den ene ende og en tilsvarende skål til leddet fra den tilstødende hvirvel i den modsatte ende. Ryghvirvlerne fra Sundby repræsenterer de ældste havslanger af slægten *Phaleopsis* fra Danmark. Denne særudstilling af lokale fossiler rummer også udstoppede eksemplarer af nogle lignende typer og har været at se fra påske 2019 på Fossil- og Moler-museet, Mors.

Udstillingen kan ses indtil 31.oktober 2019 kl.16.

Michael Bak

I øjeblikket masser af fine og sjældne mineraler til salg fra min samling (tidl. Claus Hedegaard) - bl.a.:

- *Mere end 50 forskellige zeolite-mineraler*
- *Sjældne mineraler fra hele verden*

Overvejer du at sælge din samling ?

Med kontakt til samlere og forhandlere i USA og Europa kan jeg tilbyde dig den bedste pris for din samling af fine mineraler og gode enkeltstykker.

Kærdalen 16 - 3660 Stenløse - Tlf. 23 21 15 43
michaelbak@worldofminerals.dk

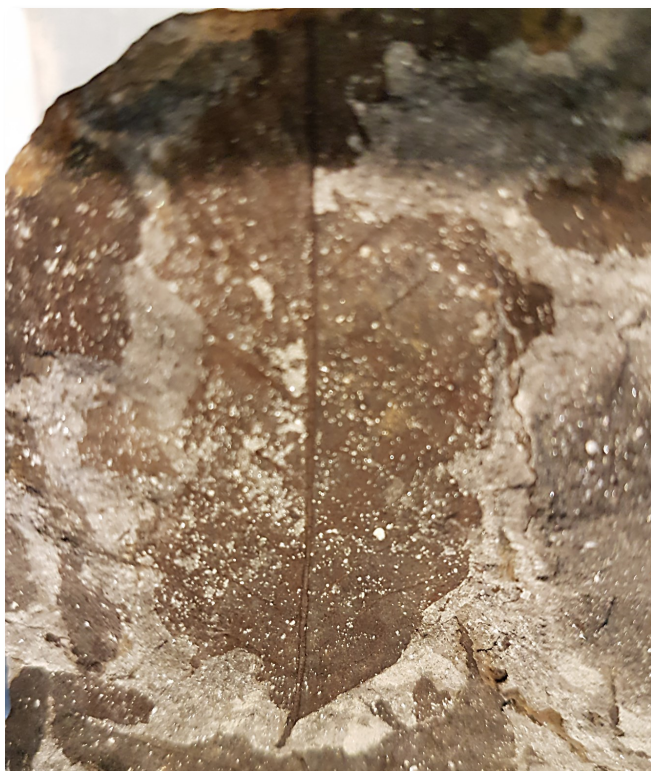
Spørg Stenhuggeren

- spørg om fossiler og sten – og nu med svar

Har du fundet noget nyt og spændende eller noget mærkeligt, som du ikke lige kan finde ud af? Så spørg her på Stenhuggeren.

Tag et foto af dit fund, oplys findestedet og størrelsen af stenen/fossilet og send det med e-mail til Stenhuggerens redaktør (info@geolsba.dk), som så vil kontakte dén, der bedst vil kunne besvare forespørgslen. De mest interessante fund/svar vil blive bragt her i bagest i bladet i kommende numre.

Der har fortsat været interesse for at få bestemt fund, siden bladet påbegyndte ”Spørg Stenhuggeren”. Tak for henvendelserne, fortsæt gerne spørgelysten.

Svar (v/Søren):

Dette fossile blad, som Linda har sendt et billede af, ligner for mig et blad af slægten el (*Alnus*). Det burde imidlertid undersøges nærmere for at give fuld sikkerhed for bestemmelsen. Med fx ultravioletmikroskopi kan man se bladhudens celler, læbeceller og eventuel behåring. Men flot er det. Det er fundet blandt materiale, som er hentet op fra de lavvandede områder ude i Vesterhavet. Den sandsynlige alder er Tidlig (Nedre) Miocæn, altså

lidt ældre end brunkulslagene syd for Herning i Søby-Fasterholt-området.

Svar (v/Ingemann og Søren):

Muslingerne er også fundet af Linda og samme sted som bladet ovenfor. I hvert tilfælde den venstre musling ligner *Spisula*. En slægt, som lever i Vesterhavet i Nutiden. Begge muslinger har bevarede farvebånd. Stenarten, som muslingerne ligger i er en variant af flintkonglomeratet. Erik Skovbjerg (GEUS) mener, at alderen er Tidlig Miocæn, og stenen består af lokale marine skaller og nedbrudt grundfjeldsmateriale, bl.a. rundede kvartssten, bragt hertil fra Norge af store floder og afsat i et deltamiljø. I næste nummer af Stenhuggeren bringer vi en artikel af Erik Skovbjerg og Karen Dybkjær, hvor de forklarer om netop flintkonglomeratet. Måske vil nogle af klubbens medlemmer inden da have fundet nye fossiler i det miocæne materiale, som de formodentlig vil finde på årets sidste tur (se andetsteds i bladet om tilmelding til denne tur).

Medlemskab af Jysk Stenklub - kontingent 2019

Kontingentet for 2020 kan betales ved julemødet, den 14/12.

Girokortene er fortid, og det kan være lidt sværere at huske at få betalt, når man ikke har en lap papir som påmindelse.

Vi anbefaler derfor, at man overfører pengene eller betaler på de sidste medlemsmøder i år.

- Bankkonto: 1551 1217380
- Enkeltperson: 175 kr. (i 2020)
- Par (modtager kun ét medlemsblad): 250 kr. (i 2020)

Øvrig kontakt til kassereren: tlf. 2943 0901 eller 8617 4697 - e-mail: jytte@dichmusik.dk

Hvis du ikke ønsker at fortsætte dit medlemskab, så giv venligst besked. Det sparer foreningen for udgifter og begge parter for besvær.

HUSK også at melde FLYTNING til kassereren. Et postkort (se adressen på side 2) eller en mail til jytte@dichmusik.dk sikrer, at Stenhuggeren kommer frem uden forsinkelse.

Med venlig hilsen fra *Kasserer Jytte Frederiksen*

Klubbens værksted og bibliotek på Læssøesgades Skole

Hold dig orienteret på klubbens hjemmeside eller hos Hans J. Mikkelsen.

Administrativt er bygningen flyttet fra Læssøesgades Skole til Frederiksberg Skole.

Der er ikke så mange brugere tilmeldt i øjeblikket, så udnyt gerne de ledige pladser.

Kontakt Hans J. Mikkelsen, når det drejer sig om værkstedet. Tlf. 4054 3902.

Tirsdage : er for tiden ledig på grund af sygdom. Træf aftale med Hans om adgang - Maskinerne er der og venter på at blive brugt, så hold jer ikke tilbage.

Onsdage: kl. 19.00 - 22.00. v/ Leif Andersen (kun efter aftale) 6167 8062.

Husk af hensyn til de låste døre at ringe besked, om du kommer på værkstedet. Brug af sølvværkstedet: 5 kr. pr. gang. Brug af slibeværkstedet: 10 kr. pr. gang.

Returneres ved varig adresseændring

Afsender:
Jysk Stenklub
Myntevej 16
8240 Risskov

Program for Jysk Stenklub efterår/vinter 2019

Klubmøderne er på Åby Bibliotek, Ludvig Feilbergsvej, Åbyhøj

- Søndag d. 8/9: **Messetur.** Fossil- og Mineralmesse i Rendsburg. (Se tilmelding inde i bladet).
- Lørdag d. 14/9: **Klubmøde** på Åby Bibliotek. Sommerens fund. Foredrag ved Torbjørn Madsen: *"Om Vættelys"*
- Lørdag 21/9 – Søndag 29/9: **Tur** til de Frankiske Alper i Bayern, Tyskland.
- Lørdag 5/10 – Søndag 6/10: **Hasselager-messen** kl. 10-17. Klubben har en stand.
- Lørdag 12/10: **Klubmøde** på Åby Bibliotek: Foredrag ved Agnete Carlsen: *"Om dykkersyge hos forhistoriske havkrybdyr"*.
- Søndag 20/10: Årets sidste **stentur**. Tur til grusgrav i Thy og kalkgrav syd for Limfjorden. Se tilmelding i bladet.
- Lørdag 9/11: Klubmøde på Åby Bibliotek: Foredrag ved Henning Haack: *"Hiawatha-meteorkrateret i Nordgrønland"*.
- Fredag 6/12 – Søndag 8/12: Mineralien Hamburg. Ikke i stenklubbens regi (se evt. yderligere på www.mineralien-hamburg.de).
- Lørdag 14/12: **Klubmøde** på Åby Bibliotek. Det traditionsrige **julemøde**.

Program for Jysk Stenklub vinter/forår 2020

- Lørdag 8/2: Foredrag ved Ane Elise Schrøder: *"Danmarks dybe fortid – de moderne fisks oprindelse"*.

Deadline for decembernummeret af STENHUGGEREN er den 29. nov. 2019. Materiale sendes til Søren Bo Andersen. (sba@geolsba.dk), eller kan afleveres ved klubmøder.

AL DELTAGELSE I FORENINGENS AKTIVITETER SKER PÅ EGEN REGNING OG RISIKO
Ved ankomst til møderne på Åby Bibliotek efter kl. 14.00, hvor dørene bliver lukket, kan man benytte klokken til højre for døren. Husk selv at medbringe nødvendig proviant til møderne. Fra kl. 13.00 er der åbent for handel, bytning, stensnak og "sten på bordet". Mødet starter kl. 14.30.

